

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ YANINDA KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN İNKİŞAFINA DÖVLƏT DƏSTƏYİ FONDU

UĞUR

Azsayılı xalqlar: haputlar

Azərbaycanda yaşayan azsayılı xalqlardan biri də haputlardır. Bu yöndə araşdırmalar aparən İldırım Məsimoğlu'nun fikrincə, haputlular Qafqaz mənşəli, Qafqaz xalqlarının Nax-Dağüstən qrupunun Şahdağ yarımqrupuna aid bir xalqdır. Çağdaş dövrdə bu xalq etnik qrup şəklində İsmayilli rayonunun Mollaisaqlı və Hacıhətəmli kəndlərində, Quba rayonunun Haput kəndində, Xaçmazın bir sıra kəndlərində məskunlaşmışdır. Haputların varlığında, yaşayışında türk ruhunun qoruyuculuğuna diqqət çəkir. Araşdırmaçı qeyd edir ki, haputlular məişət dəstəli illərini qoruyub saxlaya biliblər. Bu barədə İsmayillinin məşhur kəndi Lahıcdan olan yazıçı Mənafe Süleymanov "Lahıc" adlı etnoqrafik kitabında danışmışdır.

Haputluların Azərbaycanın qədim etnoslarından biri olduğunu bildiren İldırım Məsimoğlu deyir ki, elmi ədəbiyyatda səhvan haput və qırz etnosları qarışdırılır: "Düzür, haputların qırzlarla və buduqlarla qohumluq əlaqəsi başqa Qafqaz xalqlarına nisbətən daha yaxındır. Ancaq buna baxmayaraq haput dilini qırz dilinin bir ləhcəsi kimi qələmə vermək elmi cəhətdən düzgün deyil".

Araşdırmaçı haput dilini Qafqaz dil ailəsinin "Nax-Dağüstən" qrupunun ləzgi qrupuna aid edir: "Tarix elmləri doktoru Qiyasəddin Qeybulayev "Azərbaycan xalqının milli təşəkkül tapxından" kitabında V əsrdən gürcü mənəbələrində adı çəkilən haputların özlərini "her", qırzların "qar" adlandırdığını qeyd edir. Azərbaycanın görkəmli coğrafiyaşünası Məmmədhasən Baharlı da "Azərbaycan" adlı kitabında haputlar haqqında geniş məlumat verir. Haputlar da ləzgilər kimi, arəblər Azərbaycanı işğal edəndə kimi alban əli-bəsinə, sovet dövründən sonra isə ki-

ril və latın əlifbalarından istifadə ediblər. Çağdaş dövrdə haput dili ədəbi dil şəklində mövcud olmasa da, kökləri qədim milli etimologiyadan gələn sözlər bu dildə hələ də yaşamaqdadır. Hətta "Qurani-Kərim" in dilində işlənən söz və ifadələrə də haput dilində rast gəlmək olar. Götürək "Baqara" surəsində tez-tez hallanan "Cu-nəho" sözünü. Bu söz hələ də məişət dilində "oğurluq" mənasında işlənməkdədir. Bu sözün kökü "cin" ("cinayət") sözündən yaranıb. Oğurluq da böyük cinayətdir və arəblər buna görə adəmin alını kəsiblər. Bu adət indi də Səudiyyə Ərəbistanında yaşamaqdadır.

M. Baharlının "Azərbaycan" kitabında haputlular Qafqaz xalqları qrupuna aid olunur, ən çox da avarlarla yaxın olduğu göstərilir. Həqiqətən haput dili Qafqaz mənşəli dillərə leksik-qrammatik baxımdan çox uyğun gəlir. Ancaq bütün bunlarla yanaşı haputları türk mənşəli hesab edənlər də var. Tarix elmləri namizədi Əli Həsənov bir sıra tədqiqatlarında haputların əslində qədim tür tayfalarından olduğunu göstərib. Onun tədqiqatlarına görə, bu xalqın sifət-beyin quruluşu, əzəli-sinir impulsları müxtəlif millətlər

kitabında bu mövzu geniş şəkildə işıqlandırıldı. Çağdaş tarixçi-alimlər bu mövzunu "Mollaisaqlı abidəsi" kimi adlandırdılar.

Qədim Albaniya dövrünə aid eksponatlar əvvəllər "Mollaisaqlı kənd tarix muzeyi"ndə qorunurdu. Sonralar bu dəyərli eksponatlar İsmayilli rayon tarix muzeyinə təhvil verildi.

Vaxtilə bu muzeyin yaradıcısı Mollaisaqlı kənd orta məktəbinin direktoru Xanlar Bağiyev idi. Onun yaratdığı muzey zənginliyinə görə hamı-

nın Hacıhətəmli kəndi ilə həmsərhəddir. Mollaisaqlı kəndinin yaranma tarixi 130-140 ildən artıq deyil. Kənd Molla İsaqlı adlı şəxsin adı ilə belə adlanır. Hazırda kənddə min nəfərə yaxın əhali var. Kənd yaranmamışdan əvvəl əhali "İrəmə" adlı qışlaq yerində yaşayırmış. "İrəmə" klassik mənbələrdə "gül-çiçəklilik məskən", "afsanəvi cənnət" mənasında da bildirilir. Həmin yerdə qədim qırzistanlıq da mövcuddur. 1918-ci ilə kimi adamları "İrəmə" adlı qışlaq yerindəki qəbiristanlıqda dəfn edirdilər.

1918-ci ildə ermənilərin törətdiyi vəhşiliklər zamanı köməyə gələn türk ordusunun gedişindən sonra kənddə yerli adamların "partlama" adını verdii

Bu xalq etnik qrup şəklində Azərbaycanın bir sıra kəndlərində məskunlaşmış Haput etnosunun milli xarakteri türklərlə tam uyğun gəlir

çərhisində ən çox türklərə uyğundur. Eyni zamanda haput etnosunun milli xarakteri türklərlə tam uyğun gəlir. Haputların türklərlə qohumluğunu Türkiyə ərazisində yerləşən "Haputlu bəylərbəyliyi" də sübut edir. Şah İsmayil Xətayi dövründə bu bəylərbəyliyə Azərbaycanında da mövcud olub. XIX əsrdən adları mövcud olmuş haput kəndlərinə Quba, Zərdab, Ağdaş və s. rayonlarda rast gəlinib".

İndiki halda Quba rayonunda, Ağdaşda bu adda kəndlər mövcuddur. İmşidə "haput qəbiristanlığı" qalmaqdadır: "Haput kəndi Quba ərazisində qədimdən mövcud olub, Hacıhətəmli və Mollaisaqlı kəndləri isə XIX əsrin II yarısında Quba qəzasından köçüb Göyçay qəzası ərazisinə (indiki İsmayilli rayonuna) gəliblər. Bu köçmənin məqsədi aran yaylaqlarına qoynunquzu dalınca gəlməyin səbəbi ilə baş verib. Beləcə bu ərazidə iki kənd yaşayış məskəni yarandı".

Mollaisaqlı abidəsi haqqında danışan İ. Məsimoğlu deyir: "İsmayilli rayonu Azərbaycanın qədim maddi-mədəniyyət ocaqlarından biridir. Albaniya dövrünə aid ən maraqlı ekspedisiya işlərinin bazıları İsmayillidə, əsasən də rayonun Qalagah və Mollaisaqlı kəndlərində aparılıb.

Tarix elmləri doktoru Fəzail Osmanov bir çox elmi-tədqiqat əsərlərində əsasən Mollaisaqlı maddi-mədəniyyət nümunələrindən, qədim Albaniyanın əsas yaşayış məskənlərinin birindən bəhs edib. 1982-ci ildə alim "Qafqaz Albaniyasına maddi mədəniyyəti"

həyretləndirmişdi. Bu gün də ermənilərə cavab vermək üçün belə maddi-mədəniyyət abidələrimizi möhkəm qoruyub saxlayırıq. Mollaisaqlı kəndi Mingəçevirlə birlikdə Azərbaycan Albaniya dövrünə aid qədim yaşayış məskəni olaraq şöhrət tapıb, tarix sahəsində yer qazanıb. Kənd ərazisində yerləşən "Şixdərə tədqiqat" kompleksi" bu gün də diqqət çəkir".

Araşdırmaçı deyir ki, Mollaisaqlı kəndi həm qədim yaşayış məskəni kimi şöhrət tapıb, həm də öz ziyalıları ilə müəyyən mövqeyə malik olub: "Kənd Böyük Qafqaz dağlarını Kür-Araz çökəkliyindən ayıran bir vadiyə yerləşir. Kəndin yarı hissəsi aran, yarı hissəsi isə dağlıq ərazidədir. İqlimi qışda bir qədər isti olur, ancaq arın iqlimindən bir qədər soyuqluğuna görə fərqlənir. Mollaisaqlı aranı dağdan ayıran ən maraqlı vadi, daha doğrusu, tirədir. Dağətəyində isə İsmayilli-

xəstəlikdən cəzaatın yarıya qədərdir ölmür. Olanları başqa yerdə aparıb mədəniyyət üçün kəndə yeni qəbiristanlıq yaradılır. Kəndin binasının qoyulmasından səbəbi burada yerli suyun bulğulan tapılması olub. Bu arazılarda haputların kəndləri çox olub. Qonşu Gideyli, İmamlı kəndlərində də haputlar yaşayıblar. Hazırda kəndin yerində Biğır və Lahıc kəndlərindən köçüb gəlmiş tatarlar yaşayır. Kəndin əhali isə haputlar ötən əsrin 20-ci illərində Hacıhətəmli kəndinə köçüb gediblər. İmamlı kəndinin əhali isə ötən yüzillik 20-ci illərdən Hacıhətəmli kəndinə yaşayırlar. Kəndin ərazisində jk arxeoloji qazıntı işləri arxeoloq Fəzail Osmanov 1963-cü ildə aparıb".

Yazı KVV-in İnkışafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyində "Dini və milli tolerantlığa, millətərarası dialoqun və inteqrasiya prosesinin inkışafı üçün" layihəsi çərçivəsində təqdim olunur.